

**ЧАСТИНА
ПЕРША**

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
КРИМІНАЛІСТИКИ**

ТЕМА 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

---

§ 1. Поняття криміналістики. Її історичні витоки.

§ 2. Вихідні положення криміналістики як науки.

§ 3. Система криміналістики.

§ 4. Методи, що застосовуються у криміналістиці.

§ 5. Місце криміналістики в системі правових наук.

§ 1. Поняття криміналістики. Її історичні витоки

Слово «криміналістика» у людей, необізнаних в юридичних питаннях, викликає різноманітні асоціації та образи. Більшість із них нав'язана екранними образами, детективами про доблесних розшукувачів, премудрих слідчих, славетних експертів. Одні вбачають у понятті «криміналістика» вдало розкриті сюжети із захопливим переслідуванням, стріляниною та знешкодженням злочинців. Інші уявляють мовчазно-замислених шерлокхолмсів, які з лупами, щіточками та ліхтариками в руках чаклюють над слідами, порпаються в паперах, речових доказах, сподіваючись знайти шлях до розкриття злочину. Усе це, безумовно, стосується криміналістики, але не характеризує її цілком, такою, якою вона є в дійсності. Насправді ж ця галузь знань є складнішою і багатогранішою. Криміналістика виникла і розвивається як наука, що сприяє своїм науково-теоретичним і практичним потенціалом роботі правоохоронних органів. Ця галузь знань пропонує оперативно-розшуковим працівникам, слідчим, експертам, працівникам прокуратури, суддям науково обґрунтовані та перевірені на практиці, методи і прийоми, технічні засоби і способи розслідування та розкриття злочинів.

Зародження і розвиток криміналістики пов'язані із соціальним замовленням держави та суспільства науці, оскільки в умовах появи професійної та організованої злочинності потрібно було розробити нові засоби і методи розслідування і розкриття злочинів.

Останнім часом більшість вчених-криміналістів і практиків, криміналістику розглядають у трьох основних аспектах: як науку, як навчальну дисципліну та як практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

Криміналістика привертає до себе увагу насамперед тим, що вона допомагає встановити істину, проникнути в глибину криміналу та виявити й дослідити так звані «німих свідків» – речові докази.

Криміналістика вивчає злочин і методи його розслідування, а останнім часом її взагалі називають коротко і лаконічно – наука про розкриття злочинів. Таке просте визначення поширене не лише на практиці, а й у літературі. Насправді ж ця наука значно складніша. Тож перш, ніж визначити предмет її вивчення, звернемося до її історичних витоків.

У кінці ХІХ ст. швидкий розвиток науки й техніки (особливо після появи фотографії та винаходів у хімії, фізиці, фізіології) відкрив шлях до формування нової системи знань у галузі права – криміналістики.

Термін «криміналістика» (від лат. *crimīnalis* – злочинний, тобто те, що стосується злочину) вперше був ужитий австрійським судовим слідчим, а згодом університетським професором Г. Гроссом (1847–1915). У листопаді 1900 р. у журналі Міністерства юстиції Росії вийшла його стаття «Що таке криміналістика?». Саме в цій праці було вперше проголошено зародження нової самостійної науки – криміналістики. Вважаючи криміналістику допоміжною наукою до кримінального права, автор назвав її «вченням про реалії кримінального права», яке спроможне по-новому протидіяти злочинності. Зокрема у 1892 р. Г. Гросс писав: «...криміналістика за своєю природою починається лише там, де встановлюють..., яким саме способом вчиняються злочини? Як дослідити ці способи і розкрити їх..., про це не говорить ні кримінальне право, ні процес. Це й складає предмет криміналістики». І далі: «...ці вчення можуть виявитися нежиттєздатними, якщо слідчий, суддя не розуміє або неправильно оцінює показання свідків, якщо він не зуміє використати сліди злочину або взагалі не ознайомлений із положеннями, сукупність яких складає криміналістику»¹. Отож під криміналістикою Г. Гросс розумів учення про реальний, життєвий, конкретний бік явищ, які відповідають змісту кримінального права. До загального змісту науки криміналістики Г. Гросс відносив: учення про предмет криміналістики, виявлення та використання речових до-

---

¹ Г. Гросс. Руководство для судебных следователей как система криминалистики: Пер. с 4-го нем. Изд. СПб, 1908. С. 111.

казів; вивчення окремих видів злочинів; правила роботи зі слідами, підробленими документами; питання побуту (поведінки, жаргонів, схильностей) злочинців, а також дослідження психологічних особливостей осіб, які беруть участь у кримінальному процесі (обвинувачених, підозрюваних, потерпілих, експертів, свідків, суддів та ін.).

Першою криміналістичною установою в Росії була судово-фотографічна лабораторія, створена засновником судової фотографії Є. Ф. Буринським у 1889 р. при Санкт-Петербурзькому окружному суді. Саме вона започаткувала подальший розвиток таких лабораторій по всій Росії. А його фундаментальна праця «Судова експертиза документів» (1903) залишається актуальною й нині.

На зміну цій лабораторії у 1912–1914 рр. Державною думою Росії були створені кабінети науково-судових експертиз при прокуратурі в Москві, Києві та Одесі. А при Розшукових відділеннях поліції створювалися фотографічні лабораторії і дактилоскопічні бюро.

У першій чверті ХХ ст. виходить низка фундаментальних праць із криміналістики, зокрема: «Дактилоскопія як метод реєстрації» (1923) С. П. Семеновського; «Техніка розслідування злочинів» (1925) М. П. Макаренко; «Судова фотографія» (1926) С. М. Потапова; перший вітчизняний підручник з криміналістики; «Криміналістика. Керівництво по кримінальній техніці і тактиці» (1925) І. М. Якімова.

Важливим закладом у розвитку науки криміналістики стала Центральна криміналістична лабораторія Мінюсту СРСР, яка була створена у 1944 р.

Після неї були створені аналогічні за завданнями лабораторії майже в усіх союзних республіках. Пізніше майже всі вони отримали статус Науково-дослідних інститутів судових експертиз.

У період 1940–1960 рр. здійснюється формування низки криміналістичних теорій і вчень. Так, видані монографії А. І. Вінберга «Криміналістична експертиза письма» (1940); брошура С. М. Потапова «Вступ до криміналістики» (1946); праця Б. І. Шевченка «Наукові основи трасології» (1947); книга М. В. Терзієва «Вступ до криміналістичного дослідження документів» (1949); робота М. О. Селіванова «Судово-оперативна фотографія» (1955); книга С. Д. Кустановича «Судова балістика» (1956); монографія Р. С. Белкіна «Теорія і практика слідчого експерименту» (1958) та ін.

У 1960–1980 рр. розпочинається інтенсивний розвиток теорії криміналістичної тактики, розробка методологічних проблем з криміналістики, що відбито у таких виданнях: С. П. Митричева «Теоретичні основи радянської криміналістики» (1965); Р. С. Белкіна і А. І. Вінберга «Криміналістика і доказування» (1969); О. М. Васильєва і М. П. Яблокова «Предмет, система і теоретичні основи криміналістики» (1984) та ін.

У кінці 90-х рр. ХХ ст. і на початку ХХІ ст. виходять фундаментальні праці: Р. С. Белкін «Курс криміналістики в 3-х томах» (1997); І. Ф. Герасимов,

І. Х. Драпкін підручник «Криміналістика» (2000); І. Ф. Крилов підручник «Криміналістика» (1992); Є. М. Лівшиц, Р. С. Белкін «Тактика слідчих дій» (1997); В. І. Мураховський, Л. С. Федосєєв «Зброя піхоти» (1992); Б. П. Смагоринський «Криміналістична експертиза». Випуск-2. «Судово-балістична експертиза» (1996) та ін.

За часів незалежності України перший підручник для юридичних навчальних закладів і юридичних факультетів був підготовлений у 1998 р. колективом викладачів кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого «Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів» за редакцією доктора юридичних наук, професора В. Ю. Шепітька.

Крім того, за цей час в Україні були видані такі підручники та навчальні посібники: В. Ю. Шепітько «Криміналістика» (2001); М. В. Салтевський «Криміналістика» (1999; 2005); П. Д. Біленчук «Криміналістика» (2001); І. В. Гора, В. А. Колесник «Спеціальний курс лекцій» (2002); О. П. Дубовий, В. Я. Лукашенко та ін. «Криміналістичне дослідження слідів рук» (2000) та ряд інших.

У наш час в Україні створені та функціонують науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції України: в Києві, Харкові, Одесі, Львові, Донецьку, а також філії у Сімферополі, Севастополі, Дніпропетровську, Полтаві, Черкасах, Тернополі, Луганську, Миколаєві, Чернігові, Вінниці. У цих установах ведеться інтенсивна науково-дослідницька та науково-методична робота, колективи запропонували низку нових експертних методик та методів дослідження.

Нині НДІСЕ Міністерства юстиції України мають такі лабораторії: судово-почеркознавчих і комп'ютерних досліджень, судово-трасологічних, судово-балістичних, вибухотехнічних, судово-біологічних та судово-товарознавчих, судово-фізичних і хімічних досліджень.

Окрім експертних установ Міністерства юстиції, в Україні функціонує система експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ і СБУ. Нині судово-експертні та криміналістичні дослідження проводять Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ) та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) при ГУ МВС, УМВС, УМВСТ. Експерти центрів проводять різні види експертиз і досліджень, беруть участь у проведенні слідчих дій як спеціалісти та ведуть навчально-освітню роботу з особовим складом різних підрозділів та установ.

Необхідно зазначити, що на початковому етапі становлення криміналістики її вважали технічною наукою, природничо-технічною, а не юридиною. Доводячи, що криміналістика має лише технічну природу в основі свого розвитку, деякі вчені довго залишали в її арсеналі тільки криміналістичну техні-

ку – усі інші питання пропонували відносити до кримінального процесу. А вже історично склалося так, що криміналістика зародилася і розвинулася в самостійну науку із надр кримінального процесу. Таку думку до початку 30-х рр. XX ст. поділяли відомі криміналісти радянського періоду В. І. Громов, П. П. Міхеєв, В. М. Натансон, І. М. Якімов та ін.

Отож нерідко до криміналістичних знань відносили й судово-медичні, судово-психологічні та знання багатьох інших галузей, що залучалися до вирішення завдань боротьби зі злочинністю. Але найгостріші дискусії з цього приводу відбувалися у 50-х рр. XX ст. – саме в цей час було визначено юридичну природу криміналістики, її завдання, мету, предмет дослідження, а також місце в системі юридичних наукових дисциплін.

Нині криміналістика – це важливий навчальний курс у системі підготовки молодих спеціалістів для правоохоронних органів. Викладається він у закладах освіти юридичного напрямку. Розробка та введення нової програми, створення фундаментальних підручників і різнопланових посібників з криміналістики піднесуть на вищий рівень якість навчання, поглиблять знання студентів і будуть сприяти підвищенню професійної підготовки, яка конче необхідна для практичної діяльності.

У навчальному курсі подаються основи загальної та спеціальної теорії криміналістики, розкривається механізм скоєння злочину й створення його матеріальних та ідеальних відображень (слідів). Значну увагу приділено систематизації накопичених криміналістичних знань і даних природничих наук, що застосовуються в криміналістиці.

У нашому посібнику частина навчального матеріалу подаватиметься у проблемному плані – розглядатимуться не тільки вже пізнані закономірності взаємодії об'єктів матеріального світу, а й будуть висвітлені можливі шляхи виявлення та використання ще не пізнаних засобів і методів відображення об'єктивної реальності, тобто матеріальні й ідеальні відображення подій злочину.

Сьогодні криміналістика посідає чільне місце у боротьбі з криміналітетом і перебуває в авангарді боротьби з ним. У її межах генеруються нові ідеї, рекомендації стосовно застосування техніки, тактики й методики розслідування та розкриття злочинів; переосмислюються новітні досягнення інших наук, що можуть бути використані у роботі правоохоронних органів.

§ 2. Вихідні положення криміналістики як науки

Предметом вивчення будь-якої науки є визначення закономірностей об'єктивної дійсності, що виявляються у станах, тенденціях розвитку та змінах специфічної групи явищ, співвідношень, фактів тощо.

Криміналістика виникла й розвивається як наука, що своїми положеннями сприяє діяльності правоохоронних органів у з'ясуванні істини в судочинстві, здійсненні правосуддя та попередженні злочинів. Вона розробляє і вивчає, з одного боку, дії людини, пов'язані зі злочином, а саме: його підготовку, вчинення, приховування, а з іншого боку, – протидію цим діям з боку правоохоронних органів, тобто його виявлення, розслідування і розкриття злочину та судовий розгляд кримінальної справи. Отже, її об'єкт (пізнавальна дійсність) є двоєдиним, бо охоплює і функціональний бік протиправної діяльності, і систему дій, спрямовану на її подолання.

Отож злочин цікавить криміналістів не узагальнено – як складне соціальне явище, а як власне протиправна поведінка, злочинний акт людської діяльності, що передбачає переслідування законом. Тому й об'єкт криміналістики – це *злочин і його розкриття*.

Назвемо аспекти цього об'єкту:

- злочинність у цілому – як сукупність злочинів різного виду;
- з'ясування і досудове слідство;
- судове слідство (судовий розгляд кримінальних справ);
- профілактика злочинів.

Об'єкти криміналістики вивчаються й іншими науками. Так, кримінальне право вивчає злочинні дії й ознаки складу злочину. Кримінологія – причини, умови та обставини, що сприяють скоєнню злочинів, і заходи їх попередження. Кримінально-правова статистика досліджує кількісну характеристику злочинності в діяльності органів боротьби зі злочинністю та її тенденції. А наука кримінального процесу, судова психологія, ОРД (оперативно-розшукова діяльність) – порядок збору, перевірки, оцінки доказів і процес розслідування та розкриття злочинів.

При цьому кожна із наук вивчає ці об'єкти для розв'язання своїх специфічних завдань. Їх розв'язує також і криміналістика, про що йти-меться далі.

Наразі ж визначимося із предметом криміналістики (принагідно нагадаємо, що предмет науки – це те, на що конкретно спрямована пізнавальна діяльність). Насамперед зауважимо: це питання тривалий час викликало гострі дискусії, особливо у 50-х і 70-х рр. минулого століття. Розслідування і розкриття злочинів, множина технічних засобів, тактичних способів, прийомів і методичних рекомендацій тощо – цими та іншими дефініціями намагалися окреслити предмет криміналістики.

Суттєвим внеском у розв'язання цієї проблеми стала праця «Криміналістика» (М., 1999) Р. С. Белкіна. У ній предметом криміналістики було запропоновано вважати закономірності, що простежуються у феномені злочину та при його розкритті.

Отже, **предмет** – це встановлення закономірностей кола тих обставин, які необхідно встановити, з'ясувати та вирішити у процесі вивчення будь-якої дисципліни. А предметом дослідження науки криміналістики є злочин і його розслідування.

Власне, предмет – це науково обґрунтовані факти, які встановлюють у процесі дослідження дисципліни, що вивчається.

Дотримуючись цього уже класичного погляду, перелічимо головні закономірності, що складають предмет криміналістики:

- зв'язок між злочинним діянням і його результатом;
- формування й реалізація способу підготовки, скоєння та приховування злочину (зв'язок способу з особистістю злочинця);
- виникнення й розвиток явищ, пов'язаних зі злочином (як до нього, так і після його скоєння), які мають значення для судочинства у справі;
- прихованість підготовки до скоєння злочину;
- вибір засобів скоєння злочину;
- рекогносцировка обстановки;
- вивчення предмету посягання та ін.

Будь-який злочин має об'єктивну природу, тобто скоюється в умовах реальної дійсності та залишає в ній ті чи інші сліди.

Усі предмети (об'єкти) матеріального світу мають слідоутворювальні (внаслідок контакту) елементи, що несуть в собі інформацію про механізм злочину. Таким чином, оглядаючи місце події, отримують інформацію про подію злочину, завдяки залишеним слідам. Таку інформацію про злочин залишають:

- сліди людини (рук, ніг, зубів, вух та ін.);
- сліди знаряддя злочину (камінь, лом, кусок труби, арматура тощо);
- сліди тварин (копит, зубів, тавра тощо);
- об'єкти, предмети та явища матеріального світу (вогнепальна зброя, колюче-рубаючі та ріжучі предмети, блискавка, лом, взуття тощо).

Утворення слідів події злочину, тобто його різноманітних відбитків у навколишньому середовищі, по-різному відображається у свідомості людини і позначається на предметах місця події. З усієї безмежної різноманітності проявів об'єктів (людей, тварин, предметів тощо) криміналістика виділяє ті, що описують механізм злочину, фіксують сліди його здійснення. Наприклад: при розслідуванні крадіжки із квартири слідчий зацікавлений відшукати лише ті сліди, що мають закономірний зв'язок зі злочином, а не всі сліди, що були виявлені. Оскільки надалі ці сліди можуть бути джерелом доказування, а та інформація, що на них залишилася, – доказовою.

Отож, будь-яка система взаємодії об'єктів характеризується механізмом злочину, що формується і функціонує під впливом визначених закономірно-

стей, далеко не всі з яких вивчає криміналістика. Криміналістика вивчає ті об'єкти-предмети, котрі пов'язані зі злочином.

Під *механізмом злочину* слід розуміти складну динамічну систему взаємодії реальних об'єктів матеріального світу, до якої входять:

- об'єкт посягання;
- суб'єкт злочину, його ставлення до власних дій, їх наслідків, співучасників;
- спосіб скоєння злочину;
- злочинний результат;
- час, місце й інші обставини, що складають обстановку злочину;
- поведінка злочинця та дії осіб, що випадково стали учасниками події.

Закономірності збору речових доказів: для того, щоб використати інформацію (наприклад, слід взуття) з метою з'ясування істини, її необхідно:

- відшукати;
- зафіксувати;
- вивчити;
- вилучити;
- упакувати;
- зберегти, тобто зібрати у встановленому законом порядку, надати їй сили доказу, а далі:
  - дослідити;
  - оцінити (слідчим, судом) з метою з'ясування істини;
  - використати у процесі доказування по справі.

Вивчення цих закономірностей об'єктивної дійсності, їх пізнання необхідні для ефективної боротьби зі злочинністю. Криміналістична наука розробляє техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми й методичні рекомендації щодо роботи з доказами, організації та планування досудового і судового слідства, попередження злочинів.

Отже, виходячи зі сказаного вище, можна дати таке визначення криміналістики.

*Криміналістика*¹, за визначенням проф. Р. С. Белкіна – це наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які є основою для розробки засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки й використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів.

На думку автора цього посібника, криміналістика – це юридична наука про об'єктивну закономірність механізму злочинної діяльності, відображення й отримання інформації про неї та її учасників, використання криміналі-

---

¹ Белкин Р. С. Криминалистика. – М., Норма - Инфра, 1999. – С. 42.

стичної техніки, прийомів і методів розслідування й розкриття злочинів, яка вивчає способи вчинення злочинів, судово-слідчу практику з розслідування та розкриття злочинів, сучасні досягнення природничих і технічних наук, а також закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою розслідування, розкриття та профілактики злочинів.

Отож, як бачимо з наведених визначень криміналістики, вона не тільки досліджує феномен злочинності, власне розслідування та розкриття злочинів, а й сприяє профілактиці цього суспільно небезпечного явища.

Принципи криміналістики. Криміналістика вивчає свій предмет, керуючись загальнонауковими принципами. Слово «принцип» (від лат. *principium* – основа, початок) означає вихідне положення теорії, вчення, науки, внутрішню переконаність людини та її погляд на речі; наукову чи моральну засаду, підвалину, правило, основу, від якої не відступають. Звісна річ, у цьому визначенні нас цікавлять не суб'єктивні фактори, а ті, що стосуються наукових реалій.

Принципами криміналістики, як і будь-якої науки, є:

- принцип об'єктивності. Реалізація цього принципу означає різноплановий підхід до вивчення предмета криміналістики;
- історичний принцип. Відповідно до нього, предмет розглядається з позиції його виникнення, розвитку, зміни або зникнення;
- принцип системності науки. Згідно із цим принципом, окремі розділи та напрями криміналістики послідовно розглядають і вивчають об'єкти як окремі елементи й частини цілого, що нерозривно пов'язані і залежні одне від одного;
  - принцип всебічного дослідження об'єктів з метою з'ясування істини;
  - принцип творчого підходу і системного зв'язку з іншими науками як права, так і з суспільними, природничими, технічними науками тощо. Криміналістика з моменту свого виникнення і до сьогодні не тільки творчо й активно співпрацює з природничими, технічними, медичними, військовими та іншими галузями знань, але й використовує їх новітні здобутки з метою успішного розслідування та розкриття злочинів;
  - залежність криміналістичних досліджень від потреб практики правоохоронних органів. Наука криміналістика – спеціальна юридична наука, яка своїм вченням, науковими розробками покликана вчасно надавати допомогу правоохоронним органам у швидкому та повному розслідуванні й розкритті злочинів;
  - постійний зв'язок між концепціями криміналістики, що існували раніше, існують зараз та з тими, що виникають. Суть цього принципу полягає в тому, що криміналістика знаходиться в безперервній динаміці. Постійно розвиваючись, вона узагальнює та удосконалює криміналістичні вчення різних

часів, що є дієвою підставою для виникнення нових більш сучасних прийомів, способів та методів;

- принцип вивчення передового досвіду практики розслідування та використання його у своїх наукових розробках. Суть цього принципу полягає в тому, що криміналістика тісно пов'язана з життям правоохоронних органів, які своїм великим практичним досвідом надають саме таку інформацію, яка не тільки підживлює, але й спонукає вчених-криміналістів до нових наукових розробок.

Сучасні завдання криміналістики в Україні сформульовано в Державній програмі боротьби зі злочинністю. Цей документ покладає на державні органи, зокрема й на правоохоронні, обов'язки подальшого вдосконалення форм і методів боротьби зі злочинністю, насамперед з її організованими формами.

Із досвіду відомо, що проблема організованої злочинності, як правило, загострюється у країнах з перехідною економікою, до яких і належить Україна. На нашу думку, первісне накопичення капіталу в Україні має переважно кримінальне забарвлення. Тому проблема державного впливу на організовану злочинність, як і раніше, залишається актуальною. Про це свідчить прийняття низки законів України, що спрямовані на реалізацію Програми боротьби зі злочинністю, зокрема такі:

- «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.93 р. з подальшим внесенням змін і доповнень до цього закону:

- «Про прокуратуру» від 05.11.91 р. з наступними змінами і доповненнями 1993–1995 рр.;

- «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.95 р. з подальшими змінами та доповненнями до нього у 1995, 1997, 1999, 2000 рр.;

- «Про міліцію» від 20.12.90 р. з подальшими змінами і доповненнями у 1992, 1994, 1995 рр.;

- «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.92 р. зі змінами і доповненнями 1992–1993 рр. тощо.

- Постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України та ін.

З метою скоординувати зусилля правоохоронних та інших державних органів, рішуче посилити боротьбу зі злочинністю та забезпечити реальний захист конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, Указом Президента України від 26 листопада 1993 р. № 561/93 було створено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, який очолив Президент України.

Отже, соціальна функція криміналістики полягає у сприянні правоохоронним органам у розв'язанні цього завдання, у науковому забезпеченні прак-

тики сучасними засобами та методами боротьби зі злочинністю. Зауважимо, що ці важливі завдання покладено не тільки на криміналістику, а й інші науки: кримінологію, кримінальне право, кримінальний процес та ін. Посідаючи вагоме місце серед них, криміналістика розв'язує низку загальних і спеціальних завдань.

Загальні завдання «це сприяти науково-технічною базою, спеціальними силами і методами, засобами і прийомами подоланню злочинності, неухильно дотримуючись при цьому вимог законності.

Загальні завдання криміналістики передбачені кримінально-процесуальним законодавством. У ньому зокрема зазначено: «швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, і жоден невинний не був покараний»³.

Спеціальні завдання. Із загальних завдань криміналістики впливають її спеціальні завдання, що відображають специфіку цієї науки та характерні лише для неї. До спеціальних завдань належать:

- дослідження закономірностей, що складають предмет криміналістики;
- удосконалення наявних і розробка нових техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо збору, дослідження та використання доказів;
- робота над організаційними, тактичними й методичними основами досудового та судового слідства, організаційними і методичними основами криміналістичної експертизи;
- удосконалення криміналістичних засобів і методів попередження злочинів;
- використання зарубіжного досвіду в боротьбі зі злочинністю та ін.

Спеціальні завдання криміналістики не є сталими – вони динамічні, постійно доповнюються або змінюються залежно від соціальних змін, що відбуваються в суспільстві. Так, наприклад, комп'ютеризація та застосування новітніх технологій у галузі інформатики призвели до того, що інформація й інформаційні правовідносини стали предметом злочинного зазіхання. Виникла нагальна потреба у розробці нових криміналістичних засобів з виявлення, розслідування та попередженням так званих «комп'ютерних злочинів».

---

³ Кримінально-процесуальний кодекс України станом на 1.09.2001р. Ст. 2, Розділ I., АТІ-КА, К., 2001.

§ 3. Система криміналістики

Відокремленість та вагомість тієї чи іншої науки у загальній системі людських знань оцінюється за певними критеріями. Криміналістика – це самостійна та внутрішньо цілісна наука, яка не тільки відповідає цим критеріям, а й продовжує динамічно розвиватися. Аргументи сформованості й поступу криміналістики як науки:

- наявність загальноприйнятого найменування;
- функціонування самостійних кафедр, лабораторій, інститутів і факультетів для розробки та викладання цієї науки;
- наявність створення спеціальної літератури;
- диференціація науки на галузі, частини і розділи;
- стійкі зв'язки з іншими науками.

Охарактеризувавши криміналістику в цілому, ознайомимося з її окремими галузями. У праці «Криміналістика, теоретичні проблеми» (М., 1976) під редакцією проф. Н. А. Селиванова, **система криміналістики** визначена як порядок елементів (галузей, розділів), що склався і на які поділяється ця наука.

У підручнику «Криміналістика» (М., 1999) проф. Р. С. Белкін теж дає визначення системи криміналістики: «**Система криміналістики** – це її складові частини та розділи, що виділені на певних підставах і характеризуються наявністю внутрішнього зв'язку між змістом кожної частини або розділу й зовнішніми зв'язками між її окремими частинами та розділами.»

Сучасну систему криміналістики утворюють її чотири складові частини:

- 1) теоретичні основи криміналістики;
- 2) криміналістична техніка;
- 3) криміналістична тактика;
- 4) криміналістична методика.

Розглянемо конкретніше кожну складову частину системи криміналістики.

Теоретичні основи криміналістики – це система науково-теоретичних концепцій, принципів, положень, категорій, методів, понять і термінів, що стосуються предмета криміналістики.

Назвемо головні елементи теоретичних основ криміналістики:

- 1) вступ до загальної теорії криміналістики. Його складають науково-теоретичні положення, що дають уявлення про предмет криміналістики, її завдання, мету, закони розвитку, принципи та місце в системі юридичних наук;
- 2) криміналістичні вчення про методи дослідження. Ці вчення відображають об'єктивні закономірності дійсності, що складають предмет криміналістики. Вони є базою для розробки криміналістичних засобів, способів, прийомів та рекомендацій щодо використання останніх у практиці боротьби зі злочинністю.

До системи науки криміналістики входять також **криміналістичні вчення**, а саме:

- загальні теорії криміналістики;
- спеціальні (окремі) криміналістичні теорії.

Загальні теорії вивчають:

- закономірності механізму злочину;
- закономірності виникнення інформації про злочин і його учасників;
- закономірності збору речових доказів;
- закономірності дослідження речових доказів;
- закономірності оцінки та використання доказів;
- мову криміналістики;
- методи наукових досліджень.

Спеціальні (окремі) криміналістичні теорії вивчають:

- навички розкриття злочинів;
- загальні та власні ознаки злочинів;
- криміналістичну ідентифікацію та діагностику;
- спосіб скоєння та приховування злочинів;
- вчення про криміналістичні версії і планування розслідування;
- криміналістичне вчення про механізм слідоутворення;
- вчення про реєстрацію криміналістичних об'єктів;
- криміналістичне вчення про розшук, затримання, обшук, огляд місця події, допит, використання спеціальних знань тощо.

Перелік спеціальних криміналістичних теорій не може бути вичерпним, оскільки розробка та розвиток загальної теорії криміналістики призводить до виникнення нових спеціальних теорій.

Крім названих, до змісту загальної теорії криміналістики входять ще три елементи:

- 1) мова криміналістики;
- 2) криміналістична систематика;
- 3) вчення про методи криміналістичних наукових досліджень.

Мова криміналістики – важливий показник її сформованості як окремої галузі знань. Адже мови спеціальних наук, наприклад, медицини, ядерної фізики, кібернетики, економіки тощо, репрезентують їх вузьку проблематику. Але водночас вони акумулюють загальнофілософську лексику та міждисциплінарні поняття й терміни. Тому в мові криміналістики (і це є чинним для будь-якої іншої науки) можна виділити три рівні загальнолексичних ресурсів:

- загальнофілософська лексика – терміни, запозичені з філософії, логіки, математики, фізики, зокрема, такі як закон, світогляд, категорія, параметр, простір, парабола тощо;

- загальнонаукова термінологія – терміни, що використовуються також у природничих і технічних науках, наприклад: спеціальний аналіз, люмінесценція, деформація, трансформація, акустика, топографічні знаки, символи тощо;

- спеціальні криміналістичні терміни та поняття – розроблені криміналістикою, тобто автентична мова криміналістики, наприклад: словесний портрет, фоторобот, гарячі сліди, польова криміналістика, ідентифікація, ідентифікаційне поле, ідентифікаційний період, експертологія тощо.

Останнім часом деякі криміналістичні терміни, наприклад, ідентифікація, «гарячі сліди», фоторобот та ін. стали використовуватися у кримінальному процесі, оперативно-розшуковій діяльності, а також у фізиці, хімії, фінансово-банківській сфері та інших галузях знань.

Другою складовою системи криміналістики є **криміналістична техніка**. Це поняття у криміналістиці оформилося одним із перших. Спочатку воно охоплювало увесь зміст криміналістичної науки, далі – конкретизувалося. У наш час під криміналістичною технікою розуміють систему наукових положень і розроблених на їх основі технічних засобів, прийомів і методик, призначених для збирання, дослідження та використання доказів, з метою розслідування, розкриття й попередження злочинів.

До криміналістичної техніки належать: фототехніка, пошукові пристрої, експертно-криміналістична, звукозаписувальна техніка, відеотехніка, оперативно-розшукова апаратура та ін. Крім того, до криміналістичної техніки відносять також науково-технічні методи, способи та прийоми зі збирання й дослідження речових доказів.

Третя складова криміналістики – **криміналістична тактика**. З моменту зародження науки, тактика (як, до речі, і техніка) називалася «кримінальною» і визначалася як система доцільних способів переслідування злочинця для його затримання та знешкодження. Еволюція поняття тактики проходила переважно у напрямку розширення його змісту. Нині криміналістична тактика визначається як система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації, планування досудового та судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які проводять судові дослідження, і прийомів проведення окремих процесуальних (судових і слідчих) дій, спрямованих на збір і дослідження доказів, для з'ясування істини по справі.

До криміналістичної тактики (раніше криміналістичну тактику називали слідчою, та й нині ці терміни часом вживають як синонімічні) входять: загальні положення слідчої тактики, планування, слідчі версії, огляд місця події, слідчий експеримент, перевірка свідчень на місці, обшук, вилучення, допит, впізнання, призначення та проведення експертиз, розшук, залучення громадян до розслідування злочинів та ін.

Як відомо, термін «тактика» грецького походження; він виник у військово-мистецтві на позначення особливостей вишиковування війська. І нині теж означає теорію та практику ведення воєнних дій. Боротьба зі злочинністю — своєрідний бій, а тому доречно говорити про криміналістичну тактику. Однак криміналістична інтерпретація цього поняття додає йому елементу умовності, оскільки не можна поставити знак рівності між військовою та криміналістичною тактиками. Але такі елементи тактики, як організація і планування дій, моменти оцінки й поведінки, наявність прийомів здійснення окремих дій, виправдовують використання цього терміну.

І нарешті останній, четвертий розділ криміналістики. **Криміналістична методика** — це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій з організації і проведення розслідування та попередження окремих видів злочину.

Як відомо, методика — це сукупність способів, методів, правил, прийомів для систематичного, послідовного, найбільш доцільного проведення очікуваної роботи або дослідження. Криміналістичне трактування цього поняття визначає системність, послідовність і дотримання рекомендованих криміналістичних методик при проведенні слідчих дій чи досліджень, адже методика визначає оптимальний порядок проведення слідчих дій і їх специфіку, вказує на необхідні організаційні заходи, рекомендує технічні засоби та прийоми для досягнення необхідних результатів.

§ 4. Методи, що застосовуються у криміналістиці

Метод (від грецьк. *methodos* — вчення, шлях дослідження) — це, в широкому розумінні, упорядкований рух пізнання до поставленої мети. Методологія науки має двоєдине філософське трактування. З одного боку, це вчення про принципи, способи організації та побудови науково-пізнавальної діяльності, а з іншого — це сукупність методів, прийомів і засобів дослідження, які застосовуються в науці. Тому методологія інтерпретується як вчення про методи пізнання взагалі та як методи й засоби дослідження в кожній конкретній науці.

Для науки криміналістики методологія є вченням про спеціальні методи й засоби збирання та дослідження об'єктів, що належать до предмета науки криміналістики.

Питання про методи криміналістики тривалий час викликає дискусії між філософами і юристами, а особливо гостро обговорюється класифікація методів у криміналістиці.

Незважаючи на відмінності трактувань, більшість сучасних вчених розглядають наукові методи за рівнем їх застосування й поділяють на загальнонаукові та спеціальні.

Загальнонаукові методи застосовуються майже в усіх або ж у багатьох науках і галузях. Із загальнонаукових методів у криміналістиці застосовують такі: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, версію та ін. Вони характерні для логічних дій розумової діяльності осіб, на яких покладено обов'язок розслідування й розкриття злочинів.

До загальнонаукових методів також належать: порівняння, спостереження, опис, експеримент, вимірювання, моделювання, візуальний метод, математичні методи (математичні та геометричні побудови й обчислення). Їх використання у криміналістиці спрямоване на пізнання специфічного об'єкта дослідження – події злочину та його наслідків з метою встановити наявність чи відсутність складу злочину, обставини його вчинення й причетності до нього конкретних осіб.

Так, наприклад, в основу розшуку злочинця за ознаками словесного портрету покладена абстракція тотожності, конструювання його з різних джерел і абстрагування в єдиний образ всіх анатомічних ознак зовнішності людини, що перебуває в розшуку. Цей абстрагований образ створюють як орієнтир – малюють або збирають і складають із намальованих окремих частин обличчя так званий «фоторобот», тобто композиційний портрет, який потім розмножують і розсилають для розшуку та встановлення конкретної особи.

Загальнонаукові методи трансформуються, набувають специфічних особливостей у процесі їх використання в тій чи іншій науці. Такою особливістю їх є те, що у криміналістиці вони застосовуються лише у формі слідчих і судових дій, експертних досліджень та при проведенні оперативно-розшукових заходів. Це застосування визначається конкретними умовами та регулюється кримінально-процесуальними нормами.

Спеціальні методи, або конкретно-наукові – методи, що використовуються для пізнання та дослідження явищ, процесів, об'єктів конкретних наук, а у криміналістиці – для вирішення завдань, що стосуються її предмета вивчення.

Сфера застосування спеціальних методів криміналістики обмежена дослідженнями, що проводяться у вузькій групі галузевих знань. Криміналісти застосовують спеціальні методи, запозичені з інших наук, а саме: фізичні, хімічні, біологічні, медичні, пристосовані до вирішення криміналістичних завдань і реалізуються для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів при з'ясуванні істини.

У криміналістиці широко використовуються також антропометричні й антропологічні методи (для розшуку та впізнання); біологічні методи (дослідження крові, слини, сперми, інших виділень людського організму); соціологічні методи (дослідження за допомогою анкетування, збору різної соціологічної інформації та ін.); психологічні методи (при розробці тактичних прийомів і комбінацій) тощо.

Спеціальні методи, що застосовуються у криміналістиці, поділяються на дві групи:

- 1) техніко-криміналістичні;
- 2) тактико-криміналістичні.

До спеціальних техніко-криміналістичних методів належать:

- фотографічні – фотографування у видимих та інфрачервоних променях спектра; в УФП (ультрафіолетових променях); методи контрастів з отриманням контратипів; кольороподілу та ін.;
- дифузно-контактний метод (ДКМ) – для виявлення маловидимих рукописних записів, що залиті чорним чорнилом або тушшю;
- мікроскопічний – дослідження дрібних об'єктів-предметів, що невидимі для людини без мікроскопа;
- макроскопічний – дослідження малих об'ємних об'єктів-предметів з великим масштабом за допомогою розтягу міху фотокамер і спеціальних насадок або проміжних кілець;
- профілографічний – застосовують при дослідженні балістичних об'єктів, зокрема слідів полів нарізів на оболонці вистріляних куль;
- рентгенівський – для просвічування та фотозйомки різних об'єктів, що мають усередині порожнини;
- спектральний аналіз – дослідження в невидимих променях спектра;
- атомно-абсорбційний аналіз – для дослідження балістичних об'єктів;
- емісійний спектральний аналіз – використовується для дослідження вибухових речовин, металів і сплавів, нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів, лаків і фарб;
- метод ідентифікації особи за зовнішніми ознаками – опис прикмет людини методом словесного портрета;
- одорологічний метод – дослідження різних об'єктів-предметів за слідами їх запаху та ін.

До спеціальних тактико-криміналістичних методів відносять методи проведення різних слідчих і судових дій, загальні методи організації розслідування, побудови слідчих версій, організації взаємодії слідчого з органами дізнання, а також методи використання допомоги громадськості, засобів масової інформації в розслідуванні й розкритті злочинів. За допомогою цих методів забезпечується управління розслідуванням та отримання доказової інформації від учасників кримінального процесу.

Тактико-криміналістичні методи покликані приводити в дію технічні засоби. Слідчий, виходячи із ситуації конкретної справи, повинен чітко визначитися, де, коли і які технічні засоби йому доцільно застосувати, у якій послідовності та яких саме спеціалістів залучити.

Широке застосування криміналістикою методів інших наук пов'язане з інтенсифікацією та диференціацією наукових знань. Для успішного

здійснення розслідування злочинів необхідне комплексне використання технічних засобів та методів, тактичних і методичних рекомендацій.

Таким чином, **метод** — це впорядкований рух пізнання до поставленої мети, тобто заздалегідь обраний шлях дослідження. На думку практиків, метод — це спосіб підходу до пізнання при дослідженні різних об'єктів з метою вирішити конкретно поставлене завдання.

Крім згаданих вище загальнонаукових і спеціальних методів, у криміналістиці використовуються методи пізнання, що поділяються за рівнем дослідження на дві групи:

- теоретичні;
- емпіричні (практичні).

Методи теоретичного рівня відображають найбільш загальні закони пізнання й розвитку природи та суспільства, вони є орієнтиром при виборі засобів і методів практичного пізнання та дослідження.

Теорія освітлює шлях практиці, постійно вдосконалює її, а результати практики, у свою чергу, виступають критерієм істинності теорії, дозволяють її корегувати. Така взаємопов'язаність теоретичних і практичних методів забезпечує об'єктивність при дослідженні явищ і подій взагалі та при розслідуванні й розкритті злочинів, зокрема.

Отже, методи теоретичного рівня не можна ототожнювати і тим більше, протиставляти методам практичної діяльності, оскільки практика завжди була критерієм істинності.

Так, із науки балістики відомо, що у фізиці була відкрита закономірність про зменшення намагнічення зброї при пострілі. Якщо зі зброї надалі не проводилися постріли, то намагнічення поновлюється протягом 7–10 днів і дорівнює магнітному полю Землі. Проте практика внесла корективи у теорію. Виявилось, що намагнічення змінюється не лише при пострілі, а й при механічних струсах зброї (при падінні на бетонну підлогу, ударі зброєю по твердому предмету тощо). Отже, побудований на об'єктивній закономірності метод визначення давності проведеного пострілу виявився непридатним для практичного використання, а тому нині не застосовується.

Методи емпіричного рівня слугують реалізації теорії для вирішення практичних завдань. Наприклад, метод криміналістичної ідентифікації застосовується при встановленні тотожності об'єктів, що мають стійку зовнішню будову, за їх матеріальним та ідеальним відображенням. Криміналістична ідентифікація у судово-слідчій практиці проводиться за різними методами дослідження: ототожнення зброї — за слідами на стріляних гільзах та вистріляних кулях; ідентифікація людини — за слідами пальців рук, за почерком та іншими ознаками, властивостями, що відображаються людиною в навколишньому середовищі.

Вибір методу чи комплексу методів у криміналістичній практиці залежить передовсім від поставленого перед слідчим, експертом, судом завдання та ста-

ну досліджуваного об'єкту. Наприклад такі властивості, як індивідуальність, відновлюваність і стійкість будови папілярних узорів на руках людини – це об'єктивна закономірність дослідження, а вже на її основі були побудовані класифікаційні системи криміналістичної реєстрації за слідами рук і системи розшуку злочинців, а також розроблені науково-теоретичні основи криміналістичної ідентифікації та діагностики.

Як і в будь-якій іншій науці, у криміналістиці головним критерієм оцінки методів дослідження є практика. Лише на практиці встановлюється реальна цінність методу, цілком розкриваються його можливості й недоліки, напрацьовується методика використання. Криміналістичні дослідження відкривають можливості застосування методів пізнання інших галузей знань, однак за умови, що вони слугують з'ясуванню істини та не суперечать процесуальному порядку судочинства. І насамкінець, усі розроблені криміналістичні методи пізнання, прийоми і способи повинні реалізуватися у межах норм кримінально-процесуального законодавства.

Таке цілісне розуміння методу як єдності теорії та практики, забезпечує об'єктивність пізнання явищ і подій взагалі та при розслідуванні злочинів зокрема.

§ 5. Місце криміналістики в системі правових наук

Усі юридичні науки, як правило, поділяються на загальноюридичні й конкретні (спеціальні). Криміналістика – юридична наука, що належить до спеціальних юридичних наук, яким не відповідає якась одна галузь права чи ряд норм із різних галузей права. До цієї групи, крім криміналістики, належать кримінологія, судова статистика, державне будівництво та ін. Однак, належність криміналістики до цієї групи зовсім не означає, що найтісніше вона пов'язана саме з ними.

Найінтенсивнішими є зв'язки криміналістики з кримінально-правовими науками, що вивчають злочинність і заходи боротьби з нею за допомогою криміналістичної техніки, тактики й методики розкриття злочинів, зокрема з кримінальним процесом. Криміналістика виникла і розвивалася у межах цієї науки, а потім вийшла з неї і відокремилась у самостійну дисципліну.

Тісний зв'язок існує між криміналістикою та наукою кримінального права. Без визначення ознак складу злочину, які подає кримінальне право, неможлива розробка методик і розслідування злочину. Наприклад, перш ніж вирішити питання, яким шляхом встановити подію злочину, необхідно знати, яку ж подію слід встановити, які її елементи, тобто ознаки злочину.

Криміналістика дотична і до науки адміністративного права, особливо в частині, що присвячена збиранню, дослідженню, оцінці та використанню доказів у справах про адміністративні порушення.

Окрім того, нерозривними є зв'язки криміналістики з теорією оперативно-розшукової діяльності, яка виникла і вийшла з криміналістики як самостійна наука ОРД (оперативно-розшукова діяльність).

Сучасну криміналістику не можна відмежовувати від таких суспільних наук, як філософія, етика, логіка, судова психологія. До речі, дуже багато спільних методів у криміналістики із судовою психологією, дані якої активно використовуються при розробці тактико-криміналістичних прийомів і рекомендацій, а також при аналізі проблем і створенні методик розслідування окремих видів злочинів.

Криміналістика також тісно пов'язана зі спеціальними галузями природничих наук: судовою хімією, фізикою, судовою медициною, судовою психіатрією. Вчення цих наук сприяють дослідженню багатьох спільних об'єктів розслідування, що й спонукає вчених-криміналістів до співпраці з ними у боротьбі зі злочинністю.

Однак тісний зв'язок криміналістики з іншими науками не означає їх злиття чи поглинання однієї науки іншою. Кожна з них посідає своє визначене місце, має свій предмет і завдання. При цьому криміналістика не тільки бере все цінне, передове з інших наук – вона дає розроблені нею технічні засоби, методи, прийоми іншим наукам, іншим галузям практичної діяльності (археології, мистецтвознавству, банківській справі та ін.). Отже, відбувається плідна та взаємнокорисна співпраця вчених-криміналістів і фахівців інших галузей людських знань.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

- Прослідкуйте історичне походження та виникнення науки криміналістики.
- Що таке предмет науки криміналістики?
- Які закономірності відносять до предмету науки криміналістики?
- Назвіть і дайте характеристику закономірності роботи із речовими доказами.
- Сформулюйте завдання криміналістичної науки.
- Обґрунтуйте сучасну систему криміналістичної науки.
- Що таке метод і методика?
- Які Ви знаєте методи, що застосовуються в криміналістиці?
- Охарактеризуйте зв'язок криміналістики з іншими науками.

Література до теми: див. список рекомендованої літератури за п./№ (1, 2, 3, 9, 18, 24, 25, 33, 37, 42, 48, 49).